

Theater Instituut
Nederland

Nederlandse toneelschrijvers vertaald

Een onderzoek in
opdracht van Theater
Instituut Nederland
en het Vlaams
Theater Instituut in
het kader van het
Cultureel Verdrag
Vlaanderen-
Nederland

drs. A.J.C. Minnaert

Noemenswaardige wetenswaardigheden

Cijfers, cijfers, cijfers

63 auteurs, 241 werken vertaald in 328 verschillende vertalingen van 124 vertalingen 194 vervolgactiviteiten bekend

Gerardjan Rijnders

meest vertaalde auteur van de afgelopen tien jaar

Heleen Verburg

meest vertaalde auteur van de afgelopen vijf jaar

Karst Woudstra

meest vertaalde niet aan een gezelschap verbonden auteur van de afgelopen tien jaar

Mirad: een jongen uit Bosnië (Ad de Bont)

met zeven talen meest vertaalde werk van de afgelopen tien jaar

Wer... van Oscar van Woensel

meest in het buitenland gespeelde vertaalde werk

Duits

meest populaire vertaaltaal

Frankfurt am Main: Verlag der Autoren

grootste uitgever van vertaalde Nederlandse toneelteksten

Abele spelen & Elckerlijc

oudste werken die zijn vertaald ten behoeve van opvoering in het buitenland

Inleiding

“Ondanks het hier en daar eeuwenoude streven naar een nationaal theater is het toneel toch een internationale aangelegenheid”¹

Directe aanleiding voor dit onderzoek vormt het programma Toneel in Vertaling (TiV). Dit programma, dat wordt gefinancierd vanuit het Cultureel Verdrag Vlaanderen-Nederland, heeft tot doel op structurele basis vertalingen van Nederlandstalige toneelteksten in boekvorm uit te brengen. Bij dit programma is een drietal partijen betrokken: Theater Instituut Nederland (TIN), het Vlaams Theater Instituut (VTi) en de uitgeverij International Theatre & Film Books. Over de grondslagen en de concrete invulling van het project verderop in dit verslag meer.

De reikwijdte van dit onderzoek is ruimer. Gepoogd is zicht te krijgen op de verspreiding en uitvoeringsgeschiedenis van alle Nederlandstalige toneelteksten in de periode 1992-2003, alsmede op andere activiteiten die zijn ondernomen om de Nederlandstalige toneelteksten onder de aandacht te brengen. Daartoe is vooraf een aantal vragen geformuleerd²:

- Welke stukken zijn er in het kader van TiV vertaald, en wat is er verder met deze vertaalde werken gebeurd?
- Welke overige Nederlandstalige toneelstukken zijn er in de periode 1992-2003 vertaald en wat is er verder met deze vertaalde werken gebeurd?
- Bij welk deel van de vertaalde Nederlandstalige toneelstukken is het TIN en/of het VTi betrokken geweest?
- Welke overige activiteiten zijn het in de onderzochte periode ontplooid ten behoeve van de promotie van de Nederlandstalige toneelschrijfkunst?

Met deze vragen in het achterhoofd is een uitgebreid onderzoek uitgevoerd, waarbij een veelvoud aan bronnen is aangesproken. Er is contact gezocht met toneelschrijvers, vertalers, uitgeverijen, cultureel attachés, (oud-)medewerkers van het TIN, het VTi en diverse andere organisaties in het culturele veld.³

Aanvankelijk was beoogd het gehele Nederlandse taalgebied – en dus ook de Vlaamse toneelauteurs – in dit onderzoek mee te nemen. Helaas is er slechts een zeer beperkt gedeelte van de gegevens van de Vlaamse auteurs beschikbaar gekomen. De contacten met de Vlaamse auteurs dienden op uitdrukkelijk verzoek van het VTi via hen te lopen. Vanuit het VTi is vervolgens contact gezocht met de auteursorganisaties SABAM en SACD. Vanuit SABAM is gemeld dat men niet beschikt over dit type specifieke gegevens; De SACD heeft gemeld dat geen van de aangesloten leden heeft gereageerd op een verzoek van hun kant. Daarom is besloten de gegevens over de Vlaamse auteurs, een enkele opmerking daargelaten, niet te verwerken in dit rapport.

Caroline van Peteghem van het VTi heeft onder de hoede van Klaas Tindemans en Koen Tachelet drie jaar geleden een onderzoek verricht naar de positie van de toneelauteur in Vlaanderen in de periode 1990 tot 1999. Daar werd nog een andere onderzoeker bij betrokken, Bart Vanden Eynde. In het kader van dat onderzoek zijn onder andere gegevens verzameld over de vertaling en export van Vlaamse toneelteksten naar andere talen. Om diverse redenen – zo zijn het rapport ook vele amateur-teksten opgenomen – is de vergelijkbaarheid van de gegevens uit dat rapport te beperkt om mee te nemen in dit onderzoek.

¹ Hunningher, “Een eeuw Nederlands toneel”

² De volledige onderzoeksvraag is als bijlage toegevoegd

³ De volledige lijst met geïnterviewden is als bijlage toegevoegd

Dit rapport bevat met name kwantitatieve gegevens. En hoewel cijfers natuurlijk niet alles zeggen, geven de gegevens uit dit rapport wel een indicatie over de huidige stand van zaken. Alvorens de kwantitatieve gegevens van dit onderzoek te presenteren is het noodzakelijk om de problematiek van de toneelvertaling te bespreken, alsmede in te gaan op enkele definitiekwesties en de opzet van het onderzoek. Dit zal in het eerste hoofdstuk gebeuren. Het tweede hoofdstuk richt zich op de auteurs. Gekeken wordt van welke auteurs in de afgelopen tien jaren werken vertaald zijn en over welke aantallen we spreken. Het derde hoofdstuk is gewijd aan de diverse talen waarin het Nederlandse toneelwerk is vertaald, alsmede de (zoektocht naar de) plekken waar de vertalingen ten tonele zijn gebracht danwel in enige andere vorm zijn gepresenteerd. Het vierde hoofdstuk richt zich op het programma Toneel in Vertaling, en op de andere activiteiten die zijn ontplooid om de Nederlandse toneelschrijfkunst over de landsgrenzen heen te brengen.

Dat er veel, heel veel gebeurd is in deze periode, moge na het lezen duidelijk worden. De ingewikkelde zoektocht naar de gegevens heeft tevens duidelijk gemaakt dat er weliswaar veel informatie voorhanden is, maar dat het verzamelen van deze informatie monnikenwerk is. Jolanda de Jong heeft als stagiair bij het TIN hiervoor zeer veel werk verzet. Zonder haar volhardendheid en systematische aanpak had dit rapport er niet gelegen. Het door haar verzamelde materiaal is in een database gebundeld en komt beschikbaar op de website van het TIN. Het ligt ook in de bedoeling van het TIN om naar aanleiding van dit onderzoek deze gegevens op een meer structurele wijze te verzamelen, zodat onderzoek als dit in het vervolg beduidend eenvoudiger kan geschieden en al dat prachtige vertaalde werk de aandacht krijgt die het verdient. Mede om die reden is het verzamelen van informatie doorgegaan tot en met februari 2004, om op die manier het gat tussen de uitgave van dit rapport en het vervolg dat hieraan door het TIN gegeven wordt zo klein mogelijk te houden.

Toine Minnaert

Tilburg, februari 2004

Inhoudsopgave

Noemenswaardige wetenswaardigheden	2
Inleiding	3
Hoofdstuk 1: inleiding, gebiedsverkenning en verantwoording	6
- Complicerende factoren t.a.v. de toneelvertalingen	6
- Originele teksten, originele vertalingen	6
- Jaar van vertaling	6
- Eén stuk, meerdere vertalingen	7
- Complicerende factoren t.a.v. uitvoeringen	7
- Tenslotte	7
Hoofdstuk 2: de vertaalde werken per auteur	8
- 2.1. Bronnen	8
- 2.2 De top tien	8
- 2.3 Op het niveau van de auteur	10
- 1. Gerardjan Rijnders	10
- 2. Karst Woudstra	11
- 3 Ad de Bont	12
- 4 Pauline Mol	13
- 5. Heleen Verburg	14
- 6. Judith Herzberg	15
- 7. Suzanne van Lohuizen	16
- 8. Roel Adam	17
- 9. Oscar van Woensel	17
- 10. Koos Terpstra	18
- Tussenstap	19
Hoofdstuk 3: de talen, de opvoeringen en overige presentaties	20
- 3.1 De talen	20
- 3.2 Uitvoeringsgeschiedenis	21
- Bronnen voor informatie	21
- Resultaten	21
Hoofdstuk 4: Toneel in Vertaling en andere activiteiten	23
- 4.1 Bronnen en inleiding	23
- 4.2 De vertaalde titels	23
- 4.3 Toneel in Vertaling in perspectief	24
- 4.4 Overige activiteiten	25
- 4.4 Vertalingenbeleid TIN	27
Hoofdstuk 5: Conclusies	29
Slotoverweging	29
- Drieslag in export	29
- Bron: toneelteksten	29
- Makers: regisseurs en acteurs	30
- De uitvoering: totaalpakket	30
- Ten slotte	30

Hoofdstuk 1: inleiding, gebiedsverkenning en verantwoording

De onderzoeksvraag spreekt over toneelauteurs en toneelteksten. Daarmee wordt mogelijk de indruk gewekt dat aan de basis van ieder toneelstuk een auteur en/of een toneeltekst staan. Enige nuancering is hier op zijn plaats. Niet iedere toneeltekst komt tot stand door het werk van een (zelfstandig) toneelauteur, en niet ieder toneelstuk is gebaseerd op een toneeltekst.

Het welhaast romantische plaatje van de wat grijzende man of vrouw die diep voorovergebogen over het bureau tot diep in de nacht bij kaarslicht op een ouderwetse typemachine werkt aan die ene snerpende passage doet geen recht aan alle ons bekende toneelteksten en -stukken. Zo stellen bijvoorbeeld verscheidene gezelschappen gaandeweg het repetitieve proces een tekst, een manuscript, een brondocument of iets dergelijks samen welke de basis vormt voor de uiteindelijke uitvoering. Niet iedere toneeltekst komt in scriptvorm uit, laat staan in boekvorm. De kosten die hiermee gemoeid zijn, wegen veelal niet op tegen de baten.

De relatie tussen toneeltekst en toneel is dus een complexe. Er is immers geen uitgeschreven of gepubliceerde tekst nodig om een toneelvoorstelling mogelijk te maken. In veel gevallen zal er echter wel enig brondocument te identificeren zijn, in de vorm van een toneeltekst. In het onderzoek heeft deze toneeltekst als vertrekpunt gediend, en niet de uitvoering van deze tekst.

Het zo strikt scheiden van toneeltekst en toneeluitvoering zal door sommigen betiteld worden als onnatuurlijk. Het schrijven van een losse tekst zonder een uitvoering in het vooruitzicht zal door hen mogelijk worden beschouwd als het fabriceren van een halffabrikaat waarvan de uiteindelijke toepassing nog uitgevonden moet worden. Tegelijk echter hebben halffabrikaten ook een waarde op zich, en zijn in veel gevallen zelfs noodzakelijk om tot een volwaardig product te komen.

Vanwaar toch de keuze voor de scheiding? Een redelijk praktische: in het beleid en bij de diverse fondsen wordt de scheiding gehanteerd. Bij het nader te onderzoeken programma Toneel in Vertaling wordt de vertaling van het toneelstuk uitgebracht, en de diverse fondsen kennen onder andere het instrument van de vertalingensubsidie. Bij dat laatste instrument is de verplichting van de uitvoering van de tekst – of in ieder geval de belangstelling daarvoor – overigens wel in veel gevallen in de subsidievoorwaarden opgenomen.

Het is noodzakelijk om vooraf enkele begrippen nader te omschrijven en enkele keuzes in de onderzoeks aanpak te verantwoorden. Zo is het onvermijdelijk vast te stellen wat een originele Nederlandstalige toneeltekst is. Het doel van het onderzoek is immers om vertalingen van originele Nederlandse teksten op te sporen en hun uitvoeringsgeschiedenis na te gaan.

Complicerende factoren t.a.v. de toneelvertalingen

Originele teksten, originele vertalingen

Het gaat in dit onderzoek om vertalingen van originele Nederlandstalige teksten, niet vertalingen van Nederlandstalige bewerkingen van reeds bestaande (buitenlandse) werken. Een Nederlandse bewerking van *Wachten op Godot* die vervolgens weer in het Frans wordt vertaald ten behoeve van een Amerikaanse tournee is geen vertaling van een origineel Nederlands toneelstuk. Een vertaling van het stuk *Cloaca* in het Duits ten behoeve van een Duitse tournee uiteraard wel. Achterhalen of een stuk naar aanleiding van of gebaseerd op een andere toneeltekst is geschreven, bleek in sommige gevallen lastig. Zoveel mogelijk zijn bij het opstellen van de lijst met vertaalde werken de bewerkingen van bestaande stukken buiten de database gehouden.

Jaar van vertaling

Een niet voorziene maar wel complicerende factor in het onderzoek bleek het nagaan van het exacte jaar van vertaling. De diverse bronnen konden veelal wel aangeven dat een werk vertaald is, maar het exacte jaar was bij hen niet altijd bekend.

Aanvankelijk was daarom gekozen voor een tweetal kolommen in de diverse overzichten. Na het zorgvuldig doorlopen

van de lijst bleek het toch mogelijk om in te schatten of een tekst wel of niet in de onderzochte periode was vertaald, en daarom is alsnog besloten na filtering alle gevonden teksten te gebruiken. Bij de uiteindelijke database is wel een onderscheid aangebracht.

Het jaar van vertaling is in de meeste gevallen niet hetzelfde als het jaar van verschijning van de originele tekst. De periode tussen origineel en vertaling is vaak wel redelijk kort. Maar er zijn ook voorbeelden van teksten van Joost van den Vondel die in 1995 en in 2001 in vertaling zijn verschenen – respectievelijk in het Pools en in het Portugees. Ook de *Abele spelen* zijn in de onderzochte periode in vertaling verschenen, namelijk in het Engels in 1997.

Eén stuk, meerdere vertalingen

Diverse van de toneelstukken zijn in meerdere talen vertaald zijn. Een voorbeeld hiervan is het werk *Kanker* van Gerardjan Rijnders, dat is vertaald in het Duits, Engels, Spaans en Italiaans. Maar evenzoveel werken zijn in slechts één taal vertaald. Er is voor gekozen om iedere afzonderlijke vertaling mee te rekenen. Bij de nadere bespreking van de tien meest vertaalde auteurs wordt aangegeven welk werk in de meeste talen is verschenen en over hoeveel verschillende vertaalde werken we kunnen spreken.

Complicerende factoren t.a.v. uitvoeringen

Jaarlijks spelen vele Nederlandse toneelgezelschappen hun stukken in het buitenland. Meer dan eens is de auteur aan een bestaand (Nederlands) gezelschap verbonden. In diverse gevallen is ten behoeve van deze uitvoering het toneelstuk vertaald. Maar – net zoals niet iedere originele toneeltekst direct aan een uitvoering gekoppeld is – is niet iedere vertaling direct gekoppeld aan een uitvoering. In het onderzoek is getracht om zowel vertalingen ten behoeve van een concrete uitvoering als “losse” vertalingen te achterhalen. Op basis van deze lijst is vervolgens gezocht naar de uitvoeringsgeschiedenis van deze werken.

Een ander vertrekpunt hadden de uitvoeringen van Nederlandse toneelgezelschappen in het buitenland kunnen zijn. Maar omdat de vertaalde werken met enige regelmaat door buitenlandse gezelschappen ten tonele worden gebracht, zou hiermee een belangrijk deel van de verspreiding van het vertaalde werk buiten beeld blijven. Het artikel van Merijn Rengers in het Theaterjaarboek 2003 laat zien dat er in de afgelopen jaren vele Nederlandse gezelschappen de grenzen zijn overgegaan. Op het verschil tussen export van toneelteksten en concrete uitvoeringen kom ik in de slotoverweging terug.

Niet alleen uitvoeringen zijn nagetrokken. Ook is gezocht naar informatie over andere verspreidingsvormen van de tekst. Al deze activiteiten zijn gebundeld onder de noemer uitvoeringsgeschiedenis. Te denken valt aan activiteiten als (geënceneerde) lezingen, voorstellingen, radiovertellingen e.d., oftewel activiteiten die na het verschijnen van de vertaling op basis van die vertaling hebben plaatsgevonden. Hierover is veelal slechts sporadisch informatie te vinden; belangrijkste bron hierbij zijn de ervaringsdeskundigen, oftewel de mensen in het veld. Het samenstellen van een database van het collectieve geheugen van de theatersector – hoe wenselijk en informatief ook – lag echter buiten de reikwijdte van dit onderzoek.

Tenslotte

Zoals uit bovenstaande duidelijk wordt is het samenstellen van de lijst met vertaalde werken een bijzonder lastige klus geweest. Ondanks de vele uren is het toch mogelijk dat in de definitieve lijst vertalingen ontbreken of kleine onjuistheden optreden. Les één is dat de informatie in de voor ons liggende jaren meer structureel verzameld dient te worden, een stap die inmiddels ook al door het TIN gezet is.

Hoofdstuk 2: de vertaalde werken per auteur

2.1. Bronnen

Er is als eerste stap een lijst samengesteld met professionele Nederlandse toneelauteurs. Hiervoor is onder andere gebruik gemaakt van de op Theater Instituut Nederland (TIN) aanwezige factsheets, diverse bibliotheekcatalogi en de parate kennis van de gesprekspartners. Gaandeweg het onderzoek is het aantal auteurs gegroeid.

Vervolgens is er een lijst gemaakt van de vertaalde werken per auteur. De zoektocht naar vertaalde werken is begonnen bij het systematisch doorwerken van bibliotheekcatalogi (Picarta, Koninklijke Bibliotheek, TIN-catalogus). De gegevens uit de catalogi zijn vervolgens ter aanvulling naar de auteurs en de uitgeverijen gestuurd. Dit heeft uitgemond in een spreadsheet per auteur, waarin de vertaalde werken zijn opgenomen. Tevens is er een totaaldocument gemaakt met alle vertaalde werken.

2.2 De top tien

Volgens bovenstaande procedure zijn er 62 Nederlandse professionele (toneel)auteurs en hun vertaalde werk onderzocht. Van deze auteurs zijn 331 vertalingen gevonden (255 met jaartal) van 241 verschillende werken. Uit de verzamelde gegevens is vervolgens de volgende top tien vastgesteld

Auteur	Gevonden vertalingen	met jaartal	aantal originele werken
Rijnders, Gerardjan	37	29	23
Woudstra, Karst	27	25	19
Bont, Ad de	22	21	15
Mol, Pauline	22	14	11
Verburg, Heleen	19	15	15
Herzberg, Judith	18	15	15
Lohuizen, Suzanne van	18	14	13
Adam, Roel	14	7	10
Woensel, Oscar van	9	9	8
Terpstra, Koos	7	7	3

Welke conclusies zijn te trekken uit de gevonden gegevens? Uit bovenstaand overzicht lijkt te concluderen dat Gerardjan Rijnders de meest vertaalde toneelschrijver van Nederland is. Enige nuance is wel op zijn plek. Rijnders is in de onderzochte periode artistiek leider geweest van Toneelgroep Amsterdam, dus zijn vertalingen zijn voor een deel toe te wijzen aan de buitenlandse optredens van dit gezelschap. Karst Woudstra daarentegen heeft geen vaste relatie met een toneelgezelschap. Zelfs in aantal originele werken staat Rijnders bovenaan. De ranglijst onder deze twee verschuift maar een klein beetje als we deze ordenen naar de vertaalde werken waarvan bij ons een jaartal bekend is, maar in grote lijnen verandert er aan die lijst weinig. De tiende plaats geeft wel enige hoofdbrekers. Uiteindelijk is Koos Terpstra daar belandt omdat van de zeven bekende vertalingen ook een jaartal aanwezig was, en van Hans van den Boom en Lodewijk de Boer weliswaar meer vertalingen bekend zijn, maar van minder vertalingen het definitieve jaar kon worden vastgesteld.

Een tweede conclusie betreft de verdeling jeugdtheater-volwassenentheater. De helft van deze top tien betreft jeugdtheaterauteurs: Ad de Bont, Heleen Verburg, Suzanne van Lohuizen, Pauline Mol en Roel Adam. Van deze jeugdtheaterauteurs is alleen Ad de Bont gekoppeld aan een gezelschap (Wederzijds), van de vijf overige theaterauteurs zijn Karst Woudstra en Judith Herzberg niet verbonden aan een gezelschap. Dit heeft naar alle waarschijnlijkheid consequenties voor de hoeveelheid vertalingen en de mogelijkheden tot opvoering van die vertaalde werken.

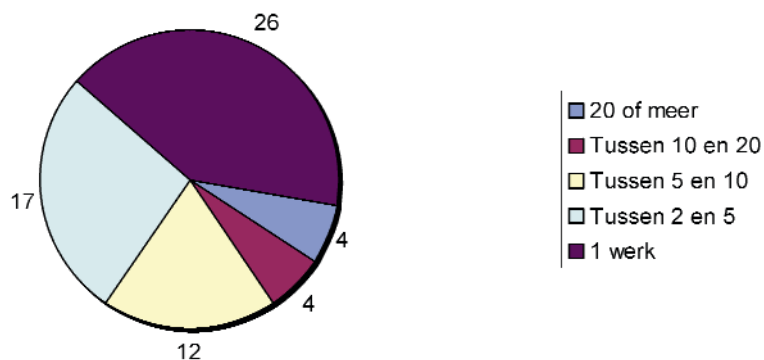
Ten derde dient bij deze top tien nog een tweetal kanttekeningen te worden gemaakt. Ten eerste zijn sommige auteurs actiever geweest in het reageren op onze verzoeken dan andere. Er is, soms na een tweede of derde poging, contact

geweest met 50% van de 36 door ons aangeschreven auteurs. Niet alle auteurs zijn aangeschreven, omdat van een aantal geen contactgegevens bekend zijn, of omdat het om slechts een enkel vertaald werk ging. Van de overige auteurs is door doorzoeking van diverse bronnen een overzicht gemaakt van het vertaalde werk. Met deze twee kanttekeningen in het achterhoofd is toch met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid vast te stellen dat deze auteurs in de periode 1992-2004 het meest vertaald zijn, en dat de lijst met vertalingen voor 90% compleet is.

Ten tweede is bovenstaande uitslag een gevolg van de gekozen periode. De in de top tien voorkomende auteurs hebben voor het grootste deel een vertalingenpiek liggen in de jaren negentig. Er zijn ook auteurs die op dit moment bijzonder op de voorgrond treden maar qua aantal nog niet in deze lijst voorkomen. Zo ontbreekt bijvoorbeeld de naam van Esther Gerritsen in bovenstaand overzicht, omdat pas recentelijk vertalingen van haar verschenen zijn. Andere ontbrekende namen zijn bijvoorbeeld Peer Wittenbols en Hans van den Berg. Zouden we de bovenstaande lijst aanpassen en kijken naar de vertalingen van de periode 1998-2003, dan komt de volgende lijst naar boven, met een nieuwe nummer één: Heleen Verburg:

Auteur	Gevonden vertalingen
1. Verburg, Heleen	12
2. Rijnders, Gerardjan	10
3. Woensel, Oscar van	9
Woudstra, Karst	9
5. Gerritsen, Esther	6
Herzberg, Judith	6
7. Boom, Hans van den	5
Lohuizen, Suzanne van	5
Terpstra, Koos	5
10. Bont, Ad de	4
Goos, Maria	4
Mol, Pauline	4
Twijnstra, Roel	4
Wittenbols, Peer	4

Voor de volledigheid is gekeken hoe de verdeling van de lijst verder is. Van hoeveel auteurs is bijvoorbeeld slechts één werk vertaald?

In welertermen zou worden gesproken over een kleine kopgroep en een groot peloton. Vele auteurs zijn in de afgelopen periode slechts een enkele keer vertaald; bijna 40% slechts één vertaling. Het is interessant te kijken op welke auteurs instellingen als het ITFB en het TIN zich in de onderzochte periode hebben gericht. Om de wilermetafoor voort te zetten: richt je je op de succesvolle kopman en ben je daardoor vrijwel verzekerd van succes of juist op het onbekende aanstormende talent met het risico geen succes te behalen. Hierover verderop in het rapport meer; er is namelijk ook gekeken bij welke vertalingen het TIN betrokken is geweest.

Tevens is interessant om te kijken wat het effect is van het beschikbaar komen van vertalingen. Is het zo dat één enkele vertaling wel heeft geleid tot een (reeks) voorstelling(en) en vijf vertalingen tot geen enkele voorstelling? Of dat één stuk in zes talen beschikbaar is gekomen en heeft geleid tot een tournee van het stuk. In de beschikbare lijst komen diverse scenario's voor. Bij de bespreking van de top tien wordt hier nader op ingegaan. In totaal zijn er voor 124 vertalingen 194 vervolgvactiteiten gevonden.

2.3 Op het niveau van de auteur

Voor de top tien is nader gekeken naar de gegevens. Per auteur is kort omschreven welk werk het meest vertaald is, in welke talen het werk vertaald is, wat de voornaamste uitvoerders zijn en in welke jaren vertalingen zijn verschenen. Een compleet overzicht van de vervolgvactiteiten – samen met dat van alle auteurs – is als bijlage toegevoegd. Hieronder eerst enkele kengetallen die per auteur nader worden toegelicht.

Auteur	vertalingen met vervolgvactiteiten	Vervolgvactiteiten	TIN betrokken	Geleid tot vervolg	TIN niet betrokken	Geleid tot vervolg	betrokkenheid TIN onbekend	Geleid tot vervolg
Rijnders, Gerardjan	20	27	6	4	18	9	13	7
Woudstra, Karst	8	9	5	3	18	5	4	1
Bont, Ad de	7	8	5	1	17	6	0	0
Mol, Pauline	5	5	3	0	15	4	4	1
Verburg, Heleen	11	13	2	1	14	8	3	2
Herzberg, Judith	10	36	6	3	12	7	0	0
Lohuizen, Suzanne van	4	5	2	1	16	3	0	0
Adam, Roel	1	2	2	0	12	1	0	0
Woensel, Oscar van	3	10	2	0	7	3	0	0
Terpstra, Koos	2	4	2	0	6	2	0	0

Vanwaar de link met de betrokkenheid van het TIN? Zoals eerder genoemd is het interessant om te zien op welke manier door dit instituut “geïnvesteed” kan worden in de Nederlandse toneelschrijvers. Zeker bij de top tien is het interessant om te zien of het TIN daarin een actieve rol gespeeld heeft.

1. Gerardjan Rijnders

De meest vertaalde Nederlandse toneelauteur heeft een aantal werken waarvan een veelvoud aan vertalingen is verschenen. Zo zijn stukken als *Mooi*, *Kanker* en *Liefhebber* in diverse talen verschenen (respectievelijk 3, 3, en 6). De verdeling over de verschillende talen laat een duidelijke “Duitse” piek zien:

Duits	13
Engels	5
Frans	5
Portugees	4
Spaans	3
Grieks	3
Italiaans	3
Tsjechisch	1

Van Rijnders' vertalingen zijn verder 27 vervolgvactiteiten gevonden, behorend bij 20 vertalingen. Dus bij iets meer dan 50% van de vertalingen is er ook een vervolg bekend. Bij vier van deze vertalingen met vervolg is het TIN betrokken geweest, te weten *Silicon*, *L'Amateur*, *Buff* en *Seiten/Strings*. Bij twee andere vertalingen is het TIN wel betrokken geweest (*Pick-up* en *Schnickschnack*) maar is geen vervolgvactiteit gevonden. De ondersteuning van het TIN vond plaats in 1993 (bij drie vertalingen) in 1997 (bij twee vertalingen) en in 2004 (bij 1 vertaling). Bij dertien vertalingen is niet

helder of het TIN een rol heeft gespeeld; deze dertien vertalingen hebben geleid tot zeven vervolgvactiteiten. Verder zijn veel van Rijnders werken uitgebracht door Fischer.

Enkele van de vertalingen zijn door Toneelgroep Amsterdam in het buitenland ten tonele gebracht, met name de vertalingen van het stuk *Liefhebber*. Andere gezelschappen die vertalingen van zijn werk hebben gespeeld, zijn onder andere Toneelgroep Stan, Theater am Turm, Theater Sezession en Teatro Pradillo. Daarnaast zijn er van zijn werk in 1999 een tweetal readings gehouden (*Bachelite* in Rome en *Buff* in New York) en heeft op de Frankfurter Buchmesse van 1993 een presentatie plaatsgevonden van *Liebhaber*.

Een logische vraag is of er in de activiteiten een ontwikkeling waar te nemen valt. Heeft een reading geleid tot een voorstelling, of een presentatie tot vervolgvactiteiten? Uit de beschikbare gegevens is bij Rijnders niet zo'n lijn aan te brengen. De readings lijken op zich te staan, behalve die op de Frankfurter Buchmesse – daar werd tevens een tweetal voorstellingen gegeven. Daar waar gegevens over het aantal voorstellingen bekend zijn, gaat het steeds om meerdere voorstellingen, tussen de 10 en de 15.

De verdeling over de jaren is als volgt:

Jaartal	Aantal vertalingen
2003	1
2002	0
2001	0
2000	2
1999	4
1998	3
1997	6
1996	4
1995	1
1994	2
1993	4
1992	2
Geen	8

De piek wat betreft vertalingen ligt duidelijk in de tweede helft van de jaren negentig, met 1997 als topjaar. Dit is redelijk in lijn met de piek van de voorstellingen in het buitenland.

2. Karst Woudstra

In tegenstelling tot Rijnders is Karst Woudstra niet aan een gezelschap gebonden; als losse auteur is hij dus het meest vertaald. Het meest vertaalde werk van Karst Woudstra is *Een zwarte Pool*, dat in vijf talen is verschenen (tweemaal in het Pools). De verdeling over de talen is verder als volgt:

Duits	13
Frans	3
Italiaans	3
Pools	2
Spaans	2
Engels	2
Portugees	2

Ook hier is het aantal Duitse vertalingen dominant. Van zeven van de vertaalde werken (+/- 30%) is ook een uitvoeringsgeschiedenis bekend. In totaal zijn er van Karst Woudstra tien vervolgvactiteiten bekend, waarbij er in tegenstelling tot Rijnders geen Nederlands gezelschap is gevonden dat zijn werk in het buitenland heeft opgevoerd. Het TIN is betrokken geweest bij vijf vertalingen, waarvan er drie hebben geleid tot concrete uitvoeringen. Van vier vertalingen is

onhelder of het TIN daar een rol bij heeft gespeeld; deze hebben geleid tot één vervolgactiviteit. De overige vertalingen zijn grotendeels uitgebracht door Verlag der Autoren.

Gezelschappen die zijn stuk op het repertoire hebben gehad, zijn Schaubühne Berlin, Die Anstifter, Teatro dell'Orologio en If Performance Collective. Ook heeft Woudstra zelf een tweetal readings gehouden, *un polacco negro/scene di corte* in Rome (1997) en *Un Polonais au noir* in Sarlat (1998). Tenslotte heeft in Engeland in 1997 een geënceneerde reading plaatsgevonden van *A Black Pole*.

Ook bij Woudstra is gekeken naar de spinoff van deze extra activiteiten. Van alledrie de activiteiten is verder geen opvoeringsgeschiedenis gevonden: de activiteiten lijken dus ook op zich gestaan te hebben. Over aantallen voorstellingen is ten dele informatie gevonden. Het stuk *Burrying the dog* is in twee seizoenen in totaal 40 keer opgevoerd door het If Performance collective. Ook heeft de Portugese vertaling geleid tot voorstellingen in Sao Paulo, Brazilië.

Verder dient te worden opgemerkt dat het werk van Woudstra dat zijn stuk *Wurzeengel* rechtstreeks vertaald is in het Duits en in het buitenland te zien is alvorens het door een Nederlands professioneel gezelschap op het repertoire is genomen. Hij schrijft als het ware voor het internationale circuit. Een zelfde patroon zien we bij Judith Herzberg.

De verdeling over de jaren is als volgt:

Jaartal	Aantal vertalingen
2003	0
2002	0
2001	1
2000	3
1999	3
1998	1
1997	7
1996	4
1995	1
1994	2
1993	2
1992	0
Geen	2

Volledigheidshalve dient te worden opgemerkt dat in de berekeningen de Spaanse vertaling van *Hofscènes* in 2004 reeds is meegenomen. Ook bij Woudstra ligt een piek in de tweede helft van de jaren negentig, met 1997 als topjaar. Qua uitvoeringen ligt de piek eveneens in de periode na 1997.

3 Ad de Bont

In het vertaalde werk van Ad de Bont is *Mirad: een jongen uit Bosnië* in de meeste talen verschenen, namelijk zeven (Frans, Duits, Spaans, Catalaans, Engels, Hongaars en Zweeds). Dit werk maakt dus ook meteen ruim een derde uit van zijn vertaalde werk. Opvallend is verder dat tweemaal een werk van de Bont is opgenomen in de reeks Toneel in Vertaling ('93 en '96). De verdeling over de diverse talen laat het volgende patroon zien:

Duits	12
Engels	3
Frans	2
Spaans	2
Zweeds	1
Catalaans	1
Hongaars	1

Van zeven vertalingen (+/- 40%) is een uitvoeringsgeschiedenis achterhaald; in totaal zijn acht vervolgvactiteiten gevonden. Het betreft voorstellingen van Verònica Raventós & Manel Casanovas, Vorstadt-Theater, Theater88, Theater an der Sihl en 't Slachthuis. Verder heeft er in 1994 in Madrid een reading plaatsgehad van *Mirad: un chico de Bosnia 2*, en in St. Nazaire (Festival Résonances) een tekstlezing van *La Balade de Geruma*. In hetzelfde jaar als de tekstlezing heeft ook een voorstelling van *Mirad: un chico de Bosnia 2* in Madrid plaatsgehad. Van *La Balade de Geruma*, dat als eerste werk van de Bont in de Toneel in Vertaling-reeks was opgenomen, is verder geen spinoff bekend. Van het tweede werk in de reeks, de Franse vertaling van *Midad: een jongen uit Bosnië 2* is eveneens geen spinoff bekend.

Het TIN is in totaal vijf maal bij de vertalingen van de Bont betrokken geweest, en dit heeft uiteindelijk alleen voor *La Balade de Geruma* tot bovengenoemde lezing geleid. De zeventien vertalingen zonder betrokkenheid van het TIN leidden tot zes vervolgvactiteiten. De overige vertalingen zijn grotendeels uitgebracht door Verlag der Autoren.

De verdeling over de jaren is als volgt:

Jaartal	Aantal vertalingen
2003	0
2002	0
2001	1
2000	0
1999	0
1998	0
1997	4
1996	2
1995	2
1994	8
1993	1
1992	3
Geen	1

De piek ligt in de eerste helft van de jaren negentig, en met name in 1994. In dat jaar is *Mirad* in diverse vertalingen verschenen. De piek van de voorstellingen ligt eveneens in 1994.

4 Pauline Mol

In het vertaalde werk van Pauline Mol komt *Iphigenia Koningskind* als meest vertaalde werk naar boven: driemaal. Van de Zweedse vertaling bestaan twee versies: *Ifigenia Kungadotter* en *Ifigenia kungabarn*. Verder is ze in een veelvoud aan talen verschenen:

Duits	11
Engels	3
Frans	3
Zweeds	3
Arabisch	1
Spaans	1

Ook van het werk *Guten Tag Munster* verschenen twee verschillende Duitse vertalingen. Van vijf werken (+/- 25%) zijn voorstellingen bekend; in totaal zijn er vijf vervolgvactiteiten gevonden. Zo vonden uitvoeringen plaats in Winterthur, Basel, Tromsø en Gälve. *Bison en zoon* werd in zowel het Engels als het Duits gespeeld. Van de Franse vertaling van *Dag Monster* werd in 1993 een lezing gehouden in St. Nazaire. Bij deze lezing is geen vervolg gevonden in de vorm van een voorstelling.

In totaal is het TIN bij drie vertalingen betrokken geweest, maar geen van deze vertalingen heeft geleid tot een vervolg. Van vier vertalingen is niet helder of het TIN een rol heeft gespeeld; daarvan heeft er één geleid tot een vervolgcactiviteit. Verder is veel van haar werk uitgebracht door Verlag der Autoren. De Arabische vertaling van *Het laatste kind* is uitgebracht door ASHTAR uit Jerusalem.

De verdeling over de jaren is als volgt:

Jaartal	Aantal vertalingen
2003	1
2002	0
2001	0
2000	0
1999	1
1998	2
1997	4
1996	1
1995	1
1994	2
1993	0
1992	2
Geen	8

Relatief veel werken dus waarvan geen jaartal bekend is. Op basis van dit overzicht lijkt ook bij Pauline Mol de piek te liggen rond 1997. De piek wat betreft voorstellingen ligt eind jaren negentig. Gegevens over aantallen voorstellingen ontbreken vrijwel volledig; alleen van de voorstelling van Artemis in Zweden is bekend dat er drie voorstellingen van *Manchmal versinke ich in eine Dracke* hebben plaatsgehad.

5. Heleen Verburg

Zoals al eerder vermeld is de vijfde plaats van Heleen Verburg enigszins vertekenend. Kijkend naar het aantal vertalingen van de afgelopen vijf jaar staat ze bovenaan met twaalf werken. Opmerkelijk daarbij is dat twee werken die begin jaren negentig zijn vertaald, wederom in vertaling zijn verschenen in het nieuwe millennium: *Lichaam* en *Winterslaap*. De verdeling over de talen is redelijk gelijk aan de eerdere auteurs:

Duits	13
Engels	3
Frans	1
Litouws	1
Spaans	1

Van vier werken is geen jaartal beschikbaar. Eenmaal heeft haar werk deel uitgemaakt van de reeks Toneel in Vertaling. Van elf van haar werken (+/- 60%) is een vervolgcactiviteit bekend, dertien in totaal. Zo heeft er in 1993 een tekstlezing plaatsgevonden van *Winterslaap* en in 2002 een reading plaatsgevonden van *Hibernation*. Tenslotte zijn van *Hefiklammern: ein Hörspiel* diverse radio-opnamen gemaakt. Van deze extra activiteiten is wederom geen directe spinoff te vinden.

De betrokkenheid van het TIN bij het werk van Verburg is tot op heden zeer beperkt. Tweemaal is er sprake van bemoeienis: opname in TiV en opname in een bundel met kindertheaterstukken uit Nederland. Het in TiV opgenomen werk *Fathers and eggs: cinders* is in 2002 door “The company of Angels” uitgevoerd in Londen. Vrijwel al haar overige werk is uitgegeven door Verlag der Autoren.

De verdeling over de jaren is als volgt:

Jaartal	Aantal vertalingen
2003	2
2002	1
2001	3
2000	3
1999	1
1998	2
1997	0
1996	0
1995	1
1994	0
1993	1
1992	1
Geen	4

In tegenstelling tot voorgaande auteurs zijn de meeste vertalingen van Verburgs werk van de laatste vijf jaar. Zo verschenen in 2003 de vertalingen *Sturmflut* en *Körper*. Over deze laatste vertaling is op te merken dat tien jaar eerder reeds een Duitse vertaling is verschenen. De vervolgactiviteiten volgen redelijk de piek in de vertalingen. De TiV-vertaling *Fathers and Eggs: Cinders* is in 2002 opgevoerd in Londen door The Company of Angels.

6. Judith Herzberg

Het meest vertaalde werk in deze periode van Judith Herzberg is *Lea's Bruiloft*. Dit werk is in het Duits, het Frans en het Portugees vertaald. Verder zijn de vertalingen redelijk gespreid over het werk van haar hand.

Duits	6
Engels	4
Frans	2
Portugees	2
Grieks	1
Italiaans	1
Pools	1
Spaans	1

Van tien van haar werken (+/-60%) is ook een uitvoeringsgeschiedenis bekend. Een veelvoud aan gezelschappen heeft haar vertalingen gespeeld. Enkele namen zijn: Schauspielhaus Düsseldorf, Thalia Theater, Elisabethbühne, Muzienberg Dramatic Society en Theaterhaus GmbH. Van twee werken, *E/O* en *The Wedding Party*, is een geënceneerde reading gehouden, van *The Caracal* zowel een reading als een voorstelling, en van *Kras* een stage reading.

Zesmaal was het TIN betrokken bij haar vertaalde werk, en driemaal was er daarbij sprake van spinoff. Tweemaal is ze opgenomen in de reeks Toneel in Vertaling, met de werken: *Scratch* en *Y/O*. Bij de overige werken is geen betrokkenheid van het TIN geweest. Diverse uitgeverijen hebben werk van haar uitgebracht, waaronder Compagnia Teatro, Kastaniotis en Nick Hern Books.

Net als bij Karst Woudstra dient ook bij Judith Herzberg te worden opgemerkt dat ze een werk rechtstreeks voor een buitenlandse doelgroep heeft geschreven. Haar werk *Simon* is direct in het Duits vertaald en is al eerder op de Duitse podia te zien dan in Nederland. En net als bij Woudstra is ook haar werk vrijwel alleen door buitenlandse gezelschappen gespeeld.

De verdeling over de jaren is als volgt:

Jaartal	Aantal vertalingen
2003	0
2002	2
2001	1
2000	2
1999	1
1998	0
1997	5
1996	0
1995	1
1994	1
1993	1
1992	1
Geen	3

Ook hier een piek in de tweede helft van de jaren negentig, met 1997 als voorlopig piekjaar.

7. Suzanne van Lohuizen

Er is niet een werk dat er uitspringt voor wat betreft vertalingen: twee werken zijn tweemaal vertaald: *Wie heeft mijn kleine jongen gezien* en *Drie oude mannen die niet dood wilden*. De verdeling over de talen is beperkt: het overgrote deel van het werk is in het Duits vertaald.

Duits	12
Engels	3
Frans	3

Van vier van haar werken (+/- 20%) is een uitvoeringsgeschiedenis gevonden. Zo speelde het Junges Theater Zürich tweemaal *Was ist los mit Daniela Duños?*, in Zürich en in Bonn. Ook in Zürich werd door Theater an der Sihl *Mein Vater Che Guevara* gespeeld.

Tweemaal was er betrokkenheid van het TIN bij de vertalingen. In beide gevallen ging het om een opname in een bundel met vertaald werk. Bij de overige werken is geen betrokkenheid van het TIN geweest en is haar meeste werk uitgegeven door Uitgeverij Verlag der Autoren.

De verdeling over de jaren is als volgt:

Jaartal	Aantal vertalingen
2003	0
2002	0
2001	2
2000	1
1999	1
1998	1
1997	3
1996	0
1995	4
1994	0
1993	0
1992	2
Geen	4

Uit bovenstaand overzicht komen twee piekjaren naar voren, 1995 en 1997.

8. Roel Adam

Enkele van Adams werken zijn zowel in het Duits als het Engels vertaald: *Hotel Siberië*, *Kinderjaren*, *Still de Trommelaar* en *Over morgen*. De vertalingen beperken zich ook tot deze twee talen:

<u>Duits</u>	<u>10</u>
<u>Engels</u>	<u>4</u>

Van slechts één werk is een voorstelling teruggevonden. *Still, the drummer* werd door Huis aan de Amstel in zowel Zagreb (Milk Tooth International) en het Philadelphia International Theatre Festival for Children) opgevoerd. Tweemaal was het TIN betrokken bij vertaling van het werk van Adam: *Uber morgen* en *Childhood*. In beide gevallen is geen vervolgactiviteit gevonden. Verder is het grootste deel van het werk van Adam uitgebracht door Verlag der Autoren.

Het vertaalde werk van Adam is grotendeels van de eerste helft van de jaren negentig.

<u>Jaartal</u>	<u>Aantal vertalingen</u>
<u>2003</u>	<u>0</u>
<u>2002</u>	<u>1</u>
<u>2001</u>	<u>0</u>
<u>2000</u>	<u>0</u>
<u>1999</u>	<u>0</u>
<u>1998</u>	<u>0</u>
<u>1997</u>	<u>0</u>
<u>1996</u>	<u>1</u>
<u>1995</u>	<u>1</u>
<u>1994</u>	<u>1</u>
<u>1993</u>	<u>1</u>
<u>1992</u>	<u>2</u>
<u>Geen</u>	<u>7</u>

De vertalingen zijn wel gespreid over de jaren, maar het relatief grote aantal werken waarvan het jaartal onbekend is, vertekent het beeld enigszins.

9. Oscar van Woensel

Tot nu toe is ieder vertaald werk van van Woensel slechts in één taal verschenen, en in vrijwel alle gevallen betreft het een vertaling in het Duits:

<u>Duits</u>	<u>7</u>
<u>Engels</u>	<u>1</u>
<u>Frans</u>	<u>1</u>

Van drie van deze werken is ook een voorstelling gegeven. Het werk *Wer...* is door vijf verschillende gezelschappen opgevoerd: Deutsches Schauspielhaus, Theater Drachengasse Wien, Hessisches Landestheater Marburg, Schöpswerk Berlin en Kornhausbühne. Daarmee is het ook de meest in het buitenland gespeelde vertaling. Daarnaast speelde Toneelgroep Amsterdam *Carmen* in Frankrijk.

Reeds tweemaal is het TIN betrokken geweest bij vertaling van zijn werk, waarvan eenmaal door opname in de reeks TiV. Verder is er geen betrokkenheid en is het merendeel van zijn werk uitgebracht door Uitgeverij Rowolt.

De verdeling over de jaren laat het volgende beeld zien:

Jaartal	Aantal vertalingen
2003	1
2002	2
2001	4
2000	0
1999	2
1998	0
1997	0
1996	0
1995	0
1994	0
1993	0
1992	0
Geen	0

Het werk van van Woensel is allemaal van recente datum: het grootste deel van de vertalingen is van na 2000. Dit is ook terug te zien in de lijst van meest vertaalde auteurs van na 1998, waar hij na Verburg en Rijnders de derde plaats inneemt.

10. Koos Terpstra

Deze laatste auteur uit de top tien dankt zijn plaats met name aan de *Troje Trilogie*. Dit werk werd in drie talen vertaald.

Duits	5
Engels	1
Frans	1
Zweeds	1

De Troje Trilogie is op diverse plaatsen opgevoerd, onder andere in Erlange, Quie en Hannover. Van de *Spaanse Ruiter* staan het komende seizoen voorstellingen in het Duits gepland in 2004.

Tweemaal is het TIN betrokken geweest bij vertalingen van Terpstra. Zo is *Trois fois Troie* opgenomen in de reeks TiV en is *Spaanse Ruiters* in 2004 het Engels vertaald. Bij de overige Duitse vertalingen is Verlag der Autoren de uitgever.

De verdeling over de jaren laat het volgende beeld zien:

Jaartal	Aantal vertalingen
2003	1
2002	0
2001	0
2000	1
1999	3
1998	0
1997	1
1996	1
1995	0
1994	0
1993	0
1992	0
Geen	0

In 1999 verschenen de vertalingen van de Troje-Trilogie. Daarmee lijkt die kleine piek verklaard. Voor de rest is het aantal vertalingen redelijk stabiel verdeeld over de periode vanaf 1996.

Tussenstap

Bij bovenstaande gegevens dient nog een korte slotopmerking te worden geplaatst.

Op diverse plaatsen is melding gemaakt van het gebrek aan spinoff. Het blijkt bijzonder lastig om een relatie te vinden tussen extra activiteiten als lezingen en concrete daaruit voortvloeiende uitvoeringen. Voor wat betreft de conclusies hierover wordt daarom een slag om de arm gehouden. De indruk zou kunnen bestaan dat het houden van readings geen effect heeft, maar die conclusie kan niet worden getrokken uit bovenstaand overzicht. Het kan best zo zijn dat een reading in het ene land uiteindelijk leidt tot een uitvoering van een ander stuk in een ander land, omdat de interesse voor de auteur is gewekt.

Gezien het grote aantal vertalingen in het Duits is het niet verwonderlijk dat de Duitse uitgeverijen (en dan met name Verlag der Autoren) veel worden genoemd. Enkel bij Rijnders en van Woensel komen andere Duitse uitgeverijen op de voorgrond (respectievelijk Fischer en Rowolt). Bij Judith Herzberg is een grote variëteit aan uitgeverijen gevonden. In het volgende hoofdstuk wordt een link gelegd tussen de diverse talen en de uitgeverijen. Duidelijk is wel dat zij een belangrijke rol spelen in de uitgave van vertalingen, en dat zij dus in het ontwikkelen van beleid op dit terrein. Zij maken immers voor een belangrijk deel de keuze welke auteurs in vertaalde vorm op de markt komen.

Nu de gegevens over de afzonderlijke auteurs besproken zijn, is het interessant te kijken naar wat andere grote lijnen in de gegevens. Dit zal gebeuren in het nu volgende hoofdstuk.

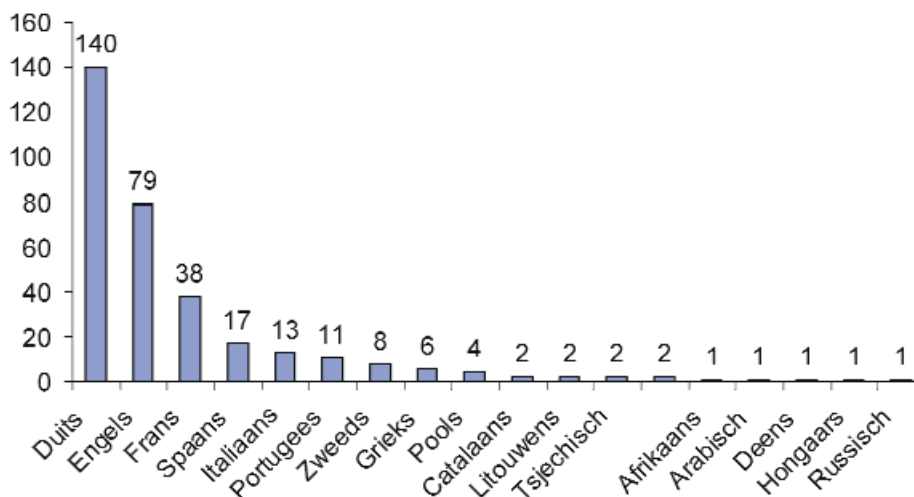
Hoofdstuk 3: de talen, de opvoeringen en overige presentaties

3.1 De talen

De Nederlandse taal zit nog niet in de gevarenzone; dit in tegenstelling tot vele andere kleine talen die soms door slechts een honderdtal mensen wordt beheerst. Maar om het Nederlandse toneelwerk opgevoerd te krijgen in het buitenland is vertaling vaak noodzakelijk. Daarom is er gekeken naar de verscheidenheid aan talen waarin in de onderzochte periode Nederlands werk is vertaald.

Zoals al in het voorgaande hoofdstuk viel te bemerken is met afstand Duits de taal waarin het meeste Nederlandse toneelwerk wordt vertaald. Voor de dominantie van het Duits in deze lijst is een aantal mogelijke factoren aan te wijzen.

Er bestaat een duidelijke interesse van Duitse uitgevers voor de teksten van Nederlandse toneelauteurs. Met name de uitgeverij Verlag der Autoren uit Frankfurt brengt met grote regelmaat vertaald werk uit van Nederlandse toneelauteurs. In totaal zijn 72 van de in dit onderzoek gevonden vertalingen door Verlag der Autoren uitgebracht. Tien vertalingen zijn door de Duitse uitgever Fischer uitgebracht. Ook de andere taalgebieden kennen uitgeverijen die een belangrijk deel van de vertalingen voor hun rekening nemen. Hieronder een overzicht van de meest voorkomende uitgeverijen per taalgebied:

Duits	Verlag der Autoren Fischer München: Theaterstückverlag Rowolt Theater Verlag Hamburg
Engels	Aurora Metro Press Nick Hern Books Ltd
Frans	Editions Lansman
Italiaans	Compagnia Teatro
Portugees	Lisboa : Artistas Unidos : Livros Cotovia
Spaans	Asciacion de directores de escena de España
Zweeds	Stockholms Stadstheater

Een tweede mogelijke verklaring voor de “Duitse dominantie” is het gegeven dat Nederlandse toneelgezelschappen met een steeds grotere frequentie voorstellingen in Duitsland geven. Wat verder opviel is dat met name de Engelse vertalingen veelal niet via een uitgeverij tot stand komen, maar via de gezelschappen zelf lopen.

3.2 Uitvoeringsgeschiedenis

De klassieke definitie van A die B speelt terwijl C toekijkt verwijst naar de noodzaak van een toeschouwer. Hoe eenvoudig de definitie ook moge zijn, dit onderdeel van het onderzoek heeft vele hoofdbrekers bezorgd. Van een groot deel van de vertaalde werken was eenvoudigweg niet te achterhalen of, en zo ja waar ze zijn opgevoerd. Een les voor de toekomst is dat deze gegevens systematisch worden opgevraagd, zodat toekomstig onderzoek een eenduidiger antwoord kan geven op de vraag naar de uitvoeringsgeschiedenis van de Nederlandse toneelteksten.

Bronnen voor informatie

Er zijn aan het begin van het onderzoek diverse bronnen benoemd die zouden kunnen worden aangesproken voor het achterhalen van de uitvoeringsgeschiedenis:

- De auteur

Diverse auteurs hebben veel relevante informatie kunnen verstrekken en bleken uitstekend op de hoogte van de uitvoeringen. Sommigen beschikken over websites met overzichten, anderen houden deze informatie in een eigen administratie bij. Maar een even groot gedeelte van de auteurs kon ons geen informatie geven hierover. In totaal zijn in eerste instantie 36 Nederlandse auteurs aangeschreven. Daarvan hebben er acht zelf gereageerd, en is er met nog zeven anderen zelf contact opgenomen. Van de overige auteurs is via de eerder beschreven bronnen informatie verzameld.

- De vertaler

De door ons aangeschreven vertalers konden veelal door hun CV aangeven welke vertalingen van hun hand waren. Vaak is er een vrij nauwe band tussen toneelschrijvers en vertalers. Een suggestie voor vervolgonderzoek is het nader onderzoeken van deze band tussen auteur en vertaler. Er is contact geweest met een viertal vertalers, waarvan twee een uitgebreid overzicht konden geven..

- De uitgeverij

Als belanghebbende hebben de uitgeverijen veelal de administratie goed op orde. De reacties op onze vragen zijn echter zeer beperkt gebleven. De uitgeverijen die gereageerd hebben, konden ons wel verder helpen. In totaal zijn 36 uitgeverijen aangeschreven. Vijftien uitgeverijen hebben hierop gereageerd.

- De cultureel attaché

In totaal is met zestien posten contact gezocht, en heeft de helft van de posten gereageerd. Enkele posten konden ons een lijst met gespeelde stukken opsturen. Met name de posten in New York en Madrid beschikten over relevante informatie. In totaal zijn vijftien posten aangeschreven. Van negen posten is een reactie ontvangen.

- De ingewijde

Er is in de theatersector en bij de diverse instituties veel losse informatie beschikbaar. Helaas is deze informatie uitermate versnipperd. Naar aanleiding van dit onderzoek zou het raadzaam zijn om een manier te vinden deze informatie te verzamelen.

Al deze bronnen tezamen hebben dus een lijst opgeleverd van uitvoeringen, readings, geënceneerde readings, presentaties e.d. Per auteur is een overzicht gemaakt van de uitvoeringen, de gezelschappen die de voorstelling hebben gegeven en de speeldata.

Resultaten

Door inzet van bovenstaande bronnen is uiteindelijk van iets meer dan eenderde van de vertalingen een uitvoeringsgeschiedenis achterhaald: 124 van de 328 bekende vertalingen. Deze 124 vertalingen hebben in totaal tot 194 vervolgviteiten geleid. Bij dit laatste cijfer moet wel een kleine slag om de arm worden gehouden, omdat niet altijd te destilleren was of het om een tournee ging of om een afzonderlijke activiteit. Voor zover mogelijk zijn deze als een activiteit beschouwd. De verdeling is als volgt: 160 voorstellingen, vijf geënceneerde lezingen, vijf lezingen, vier presentaties, zestien readings, een stage reading en drie uitzendingen op radio en tv.

De cijfers dunnen verder uit als we kijken naar de hoeveelheid activiteiten. Er zit namelijk nogal wat dubbeling in de lijst. Zo is er een tekstlezing geweest in 1993 in St. Nazaire waar teksten van drie Nederlandse auteurs zijn gepresenteerd. Dit Festival de Résonance is sowieso een populaire plek, want in 1994 en 2000 zijn er wederom lezingen. Op de Womens Playwrights Conference 2003 zijn er presentaties geweest van vier auteurs. Twee stukken van Bredero zijn in 1998 in een reading in Madrid opgenomen, den van drie auteurs zijn in 1998 readings gehouden in New York en in 1999 in Rome. Ook binnenkort zal weer een dergelijke lezing plaatsvinden iets dichterbij huis: in Arnhem zal in maart een groot aantal Nederlandstalige auteurs aan bod komen.

In totaal zijn er van de 160 voorstellingen in totaal 647 concrete uitvoeringen bekend. Van 104 van de 160 voorstellingen is geen exact aantal bekend, oftewel 56 voorstellingen zorgen voor 647 uitvoeringen: een gemiddelde van 8,6 per uitvoeringensreeks. Dit gemiddelde vertekent echter, omdat van bijvoorbeeld veertien voorstellingen bekend is dat er slechts eenmaal is opgetreden.

Qua aantal vertalingen zou verwacht worden dat *Mirad: een jongen uit Bosnië deel 1* de meest gespeelde voorstelling in het buitenland is, maar van deze voorstelling zijn geen exacte aantallen gevonden. De meest gespeelde voorstelling in het buitenland komt daarom op naam van Oscar van Woensel. Zijn *Wer...* is in totaal 78 maal gespeeld in Duitsland. Vier verschillende gezelschappen hebben in vier opeenvolgende seizoenen het stuk op het repertoire genomen, en van een vijfde is niet het exacte aantal voorstellingen bekend. Op de tweede plaats staat Hella Haasse. Haar stuk *A thread in the dark* werd in twee reeksen in totaal 50 keer ten tonele gebracht door de Lost Tribe Theatre Company. Ze wordt weer op de voet gevolgd door Moniek Merckx, wiens *Once upon a forrest* 47 keer werd opgevoerd door De Children's Theatre Company in Minneapolis. Op de vierde plek komt *Burying the Dog* van Karst Woudstra, dertig maal opgevoerd in Londen door het If Performance Collective.

Tenslotte valt het volgende op te merken:

- De uitvoeringsgeschiedenis bestaat voor een belangrijk deel uit voorstellingen die gegeven zijn. Daarbij is een redelijke ballans gevonden tussen uitvoeringen van Nederlandse en van buitenlandse gezelschappen, waarbij de opvoerende instantie deels afhankelijk is van de relatie van de Nederlandse auteur tot een gezelschap. Zoals reeds eerder gememoreerd zijn bijvoorbeeld Woudstra en Herzberg niet gekoppeld aan een Nederlands gezelschap. Er is geen vaste relatie gevonden tussen bepaalde buitenlandse gezelschappen en Nederlandse auteurs, al zijn er wel voorbeelden waarbij een buitenlands gezelschap reeds een tweetal keer een stuk van dezelfde Nederlandse auteur op het repertoire heeft genomen.
- Niet verwonderlijk is dat het merendeel van de uitvoeringen heeft plaatsgevonden in het Duitstalige speelgebied, en dan met name in Duitsland.
- Van het werk van alle schrijvers uit de top tien is ook een uitvoeringsgeschiedenis achterhaald.
- Enkele uitvoeringen van origineel Nederlands werk zijn niet gebaseerd op nog levende auteurs. Zo is het werk van Bredero in 1998 vertaald ten behoeve van een reading onder regie van Maria Ruiz. Ook werk van Herman Heijermans is vertaald ten behoeve van een uitvoering in 2002: *Tormento*, uitgevoerd door Teatro Guirigai.

Hoofdstuk 4: Toneel in Vertaling en andere activiteiten

4.1 Bronnen en inleiding

Als bronnen voor dit hoofdstuk zijn onder andere gebruikt de website van ITFB, gesprekken met ITFT, het VTi, het VFL en het TIN.

Startpunt van het programma *Toneel In Vertaling* was de constatering bij het ITFB begin jaren negentig dat er verschillende vertalingen in de boekenkast bleven liggen waar helemaal niets mee werd gedaan. Het ITFB heeft in die periode contact gezocht met het Theater Instituut Nederland voor het opzetten van een programma, met als doelstellinghet gespeeld en gespreid krijgen van deze van oorsprong Nederlandstalige theaterteksten. Nederlandstalige teksten, wat inhoud dat ook de Vlaamse toneelauteurs met Nederlandstalige teksten binnen het programma zouden vallen. De samenwerking met het Vlaams Theater Instituut viel binnen het Cultureel Verdrag Vlaanderen-Nederland, en de financiering van de reeks is ook vanuit die middelen beregeld.

In principe was het de bedoeling vijf vertaalde teksten per jaar te publiceren. In de realiteit kwam het neer op het haalbare getal van drie per jaar te publiceren vertaalde teksten. In de praktijk kwam het echter geregeld voor dat de jaartallen van de copyright elkaar overlappen. Zo kon het dat er in bijvoorbeeld 1996 zeven teksten zijn gepubliceerd en in 1995 geen enkele tekst. Dit wil dus niet zeggen dat er geen teksten van 1995 op de begroting stonden. Gemiddeld komt men wel aan een aantal van drie per jaar: 34 werken in elf jaar.

De doelgroep voor de gepubliceerde boekjes bestaat uit regisseurs en dramaturgen. Het is steeds de bedoeling geweest het boekje (oplage 500 stuks) zoveel mogelijk weg te geven, om op die manier de vertaling in het relevante circuit te laten circuleren.

Opmerkelijk genoeg kon aan het begin van het onderzoek geen van de partners een complete lijst leveren. De website van uitgever International Theater & Film Books is inmiddels bijgewerkt. Tevens opmerkelijk is dat niet al deze werken voorafgaande aan het onderzoek aanwezig waren in de bibliotheek van het TIN. Inmiddels is de collectie aangevuld met de ontbrekende werken.

4.2 De vertaalde titels

De volgende lijst van werken is in het kader van TiV uitgebracht:

Jaartal	Auteur	Titel	Taal
1993	Bont, Ad de	La ballade de Garuma	Frans
1993	Claus, Hugo (vl)	Friday	Engels
1993	Dulleman, Inez van	Schreib mich in den Sand	Duits
1993	Otten, Willem Jan	Ein Schnee	Duits
1993	Reisel, Wanda	An den Hängen des Vesuv	Duits
1993	Sierens, Arne (vl)	Mouchette/ Tambours battants	Frans
1995	Admiraal, Joop	You are my mother	Engels
1995	Boer, Lodewijk de	Angelo & Rosanna	Duits
1995	Herzberg, Judith	Scratch	Engels
1996	Bont, Ad de	Mirad : un garçon de Bosnie 1	Frans
1996	Graef, Peter de (vl)	Et voilà....! ; Ombat	Frans
1996	Grunberg, Arnon	Lechaim ; Grill Room	Engels
1996	Mol, Pauline	The last child	Engels
1996	Woudstra, Karst	A Black Pole	Engels
1997	Groot, George	Slowly but painfully waking up	Engels
1997	Rijnders, Gerardjan	Buff	Engels
1998	Mol, Pauline	Hello monster : Once upon a dragon	Engels
1998	Pauw, Josse de (vl)	Ward Comblez, he do the life in different voices; L'enfant du forgeron	Frans
1999	Boom, Hans van den	Le gosse de la chèvre	Frans
1999	Roets, Jo (vl)	Cyrano ; Napolejong ; Cantecleir	Duits

1999	Terpstra, Koos	Trois fois Troie	Frans
1999	Veldhuizen, Marin van	Comida	Spaans
1999	Verhelst, Peter (vl)	Red rubber balls: étude d'un corps suspendu	Frans
2000	Dis, Adriaan van	Années tropicales	Frans
2000	Verburg, Heleen	Fathers and eggs : Cinders	Engels
2001	Woensel, Oscar van	Den Bach runter	Duits
2001	Wittenbols, Peer	April (1864-1889) : ein Holländischen Western	Duits
2002	Duyns, Don	Tunnel warrior(s)	Engels
2002	Herzberg, Judith	Y/o	Spaans
2002	Sierens, Arne (vl)	Geboers & co	Engels
2003	Feld, Paul	Zorg et la centrifugeuse rêves	Frans
2003	Atelier D. presents 4 playwrights: Esther Gerritsen: Housewife / Brigitta Hacham: Hotel Sonja / Pascal Platel(vl): The king of the paprika crisps / Marijke Schermer: Clay		Engels

In 2003 is er dus afgeweken van het patroon van één vertaald werk en is er een bundel uitgebracht met vier vertaalde werken. Voor 2004 staat onder voorbehoud in ieder geval een Spaanse vertaling van *Hofsènes* van Karst Woudstra op het programma.

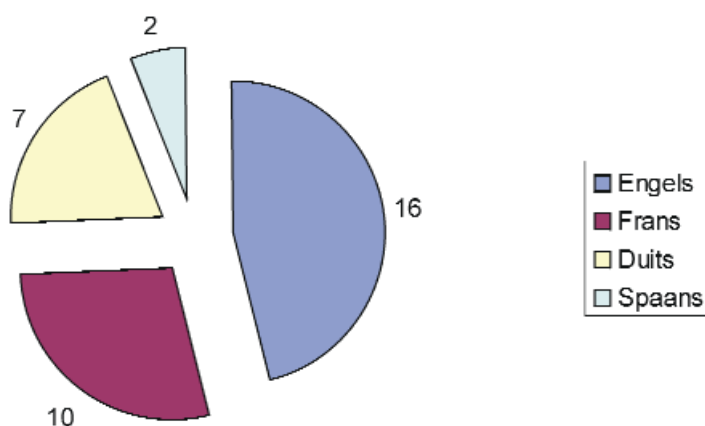
4.3 Toneel in Vertaling in perspectief

Van de Nederlandse auteurs die in deze reeks zijn uitgebracht is gekeken hoeveel overige vertaalde werken er zijn uitgebracht in de onderzochte periode. Voor vijf auteurs betekende het via dit programma vertaalde werk dus het enige vertaalde werk in de onderzochte periode. Daar tegenover is te zien dat van drie auteurs reeds tweemaal een werk onderdeel heeft uitgemaakt van het programma, en dat uit de eerder gepresenteerde top tien Suzanne van Lohuizen en Roel Adam binnen de onderzochte periode nog nooit onderdeel hebben uitgemaakt van de reeks.

Enerzijds lijkt het programma dus te kiezen voor nieuwe auteurs, anderzijds voor de gevestigde namen. Dit leidt tot de vraag hoe in het programma de keuze voor het te kiezen werk tot stand is gekomen. Uit gesprekken met diverse partijen blijkt dat er aan die keuze zeker in de beginperiode geen echt beleid ten grondslag heeft gelegen. De eerste vijf drukken bestonden uit het uitbrengen van vertalingen die reeds klaar lagen. Ook in de daarop volgende jaren is met name gekeken naar beschikbaar materiaal en kwam de keuze voor de op te nemen werken op basis van een individuele keuze tot stand.

Over hoe uiteindelijk tot de keuze is gekomen, is geen helder documentatiemateriaal beschikbaar. Dit in tegenstelling tot de meer recente periode, waarbij aan de zijde van het TIN een redactiecommissie vaststelt welk werk in aanmerking komt voor opname in het programma. Dus hoewel er in de loop der jaren ongetwijfeld interessante en bruikbare vertalingen zijn uitgebracht, het ontbreken van een helder en transparant keuzebeleid is een negatief kenmerk van het programma.

Qua verdeling over de talen is een interessante afwijking te zien ten opzichte van de overige vertalingen:

Het Engels staat op de eerste plek, en het Frans komt zelfs meer voor dan het Duits. Het Spaans neemt de vierde en laatste plek in. Er is wel gekozen voor de reeds bediende grote taalgebieden; de kleinere talen komen niet aan bod. Wat verder opvalt in de cijfers is de scheve verdeling over de beide partners (Vlaanderen en Nederland). Er zijn 27 Nederlandse werken en acht Vlaamse werken vertaald waarbij tweemaal de meest vertaalde auteur van Vlaanderen, Arne Sierens. Van de Vlaamse auteurs is bovendien vier maal het werk in het Frans vertaald.

Uit de gesprekken bleek tenslotte een verschil van mening over de verschijningsvorm van de vertalingen. Een tweetal partijen (ITFB en VTi) toonden zich een voorstander van de uitgave in boekvorm. De tekst krijgt daarmee “een langer leven”, en “circuleert beter”, zo werd in gesprekken naar voren gebracht. Bij de redactiecommissie van het TIN daarentegen heerst de opvatting dat de uitgave in boekvorm een veel te kostbare is in verhouding tot het doel. Het zou zinniger zijn om meer vertalingen in een goedkopere versie uit te brengen en deze te verspreiden onder de relevante doelgroep.

Volgens het ITFB is van de gepubliceerde teksten een aanzienlijk deel ook opgevoerd. In het onderzoek is slechts van negen van de Nederlandse stukken de uitvoeringsgeschiedenis teruggevonden. Negen lijkt redelijk, maar gezien de hoeveelheid geld die gemoeid is geweest met het uitbrengen van deze werken is het resultaat toch als mager te betitelen. Bij de presentatie van het rapport *De kunst van het internationaal cultuurbeleid* van de Inspectie voor Ontwikkelingssamenwerking en Beleidsevaluatie in 2000 werd het internationaal cultuurbeleid vergeleken met een schot hagel dat de wereld wordt ingestuurd met de hoop ergens doel te raken. Dit in tegenstelling tot sommige omliggende landen, waar men redelijk doelgericht activiteiten steunt die bijdragen aan de promotie van de eigen kunsten. Het programma *Toneel in Vertaling* heeft duidelijke kenmerken van een schot hagel. Er worden 500 boeken gedrukt die verspreid worden onder de vaste adressen. Enige actieve vorm van follow-up kon alleen worden gegeven door de inzet van extra middelen (de HGIS-Cultuurmiddelen). Bovendien kon met de inzet van die middelen voor slechts drie van de vijf vertalingen een uitvoering worden gerealiseerd.

Bij de vorige cultuurnota oordeelde de Raad voor Cultuur negatief over het verzoek van de ITFB ten behoeve van *Toneel in Vertaling*. Letterlijk zei de raad: “De Raad waardeert het initiatief van Uitgeverij IT&FB om Nederlandstalige toneelteksten toegankelijk te maken voor het buitenland. De Raad wijst er op dat zich via het internet vele nieuwe mogelijkheden voordoen, waardoor de kosten van publicatie aanzienlijk omlaag zouden kunnen worden gebracht. De Raad is echter van oordeel dat dergelijke initiatieven niet door de rijksoverheid gesubsidieerd moeten worden en wijst opname van dit initiatief in de Cultuurnota-systematiek af. De Raad adviseert negatief.”

Hoewel er niet wordt getwijfeld aan de goede bedoelingen van de initiatiefnemers heiligt het doel van het programma de middelen niet. Ook zonder tussenkomst van het programma worden er toneelteksten vertaald en ook zonder tussenkomst van het programma vinden deze teksten hun weg naar de buitenlandse gezelschappen. Het doel van het programma, het in het buitenland verspreiden van Nederlands toneel, wordt dus ook buiten het programma om ruimschoots bereikt.

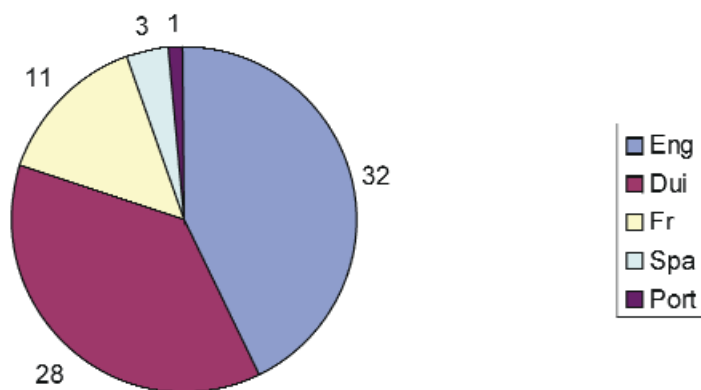
4.4 Overige activiteiten

Toneel in Vertaling is niet het enige project dat in de onderzochte periode is gewijd aan de promotie van de Nederlandse toneelteksten in het buitenland. Ook op andere manieren is het Theater Instituut Nederland hierbij betrokken geweest. Zo zijn er vertaalsubsidies verstrekt en is er een bijdrage geleverd aan de publicatie van vertalingen. In de diverse klappers werden overzichtlijsten gevonden van vertalingen waar het TIN bij betrokken is geweest. Ook is in de diverse bibliotheekcatalogi gekeken of bij de annotaties het TIN vermeldt stond. Op basis van de bij ons beschikbare informatie is het volgende overzicht vastgesteld:

	Aantal	Vervolg bekend	Percentage
Wel betrokkenheid	75	27	36%
Geen betrokkenheid	219	83	39%
Onbekend	34	14	41%

Op basis van deze gegevens zou het TIN dus bij 75 vertalingen een directe betrokkenheid hebben gehad. Van deze 75 gevallen van betrokkenheid hebben er 37 betrekking op de top tien. Het TIN lijkt hierin dus een verdeling van de aandacht te hebben gehanteerd, waarbij enerzijds de kopgroep voldoende wordt ondersteund en anderzijds ook in het peloton wordt gekeken welke auteurs een extra steun in de rug kunnen krijgen. Daarin wijkt het niet af van de verdeling die bij Toneel in Vertaling is geconstateerd. Procentueel gezien is het aantal vertalingen waar het TIN bij betrokken is geweest niet “succesvoller” in het vinden van een vervolgactiviteit.

Kijken we wat betreft deze betrokkenheid naar de verdeling over de jaren en de talen, dan is het volgende beeld te schetsen:

Net als bij het programma Toneel in Vertaling werd geconstateerd is de betrokkenheid van het TIN met name te vinden bij het Engelse taalgebied en volgt het verder de belangrijkste talen. De kleinere taalgebieden worden dus niet in het vertalingenbeleid meegenomen. Navraag bij het TIN heeft geleerd dat dit ook een bewuste beleidskeuze van het TIN is. Door zich op de grotere taalgebieden te concentreren verwacht men meer resultaat te kunnen boeken wat betreft de opvoeringen van de teksten.

In de verdeling over de jaren is met een piek van 42% in 1997 een redelijk stabiel patroon te zien wat betreft de bijdrage van het TIN. De laatste jaren is er echter weer een actiever beleid van het TIN en daarmee een grotere procentuele bijdrage.

Jaartal	Aantal vertalingen	Betrokkenheid TIN	Procentuele bijdrage TIN
1992	14	6	43%
1993	18	11	61%
1994	20	0	0%
1995	18	3	17%
1996	18	4	22%
1997	44	17	39%
1998	18	4	22%
1999	25	3	12%
2000	19	3	16%
2001	19	4	21%
2002	15	4	27%
2003	16	4	25%
2004	14	12	86%

Het jaar 1997 als topjaar voor de Nederlandse toneelvertaling. Enkele mogelijke verklaringen hiervoor zijn:

- Vergrote belangstelling bij Nederlandse gezelschappen voor voorstellingen in het buitenland. In 1997 zijn immers de HGIS-Cultuurmiddelen beschikbaar gekomen, waarmee het internationale beleid een impuls heeft gekregen.
- In 1997 begint een nieuwe cultuurnota-periode. Daarmee zijn ook de gezelschappen in dat jaar bezig met de plannen voor de vier daaropvolgende jaren, en mogelijk dat ze daarom diverse vertalingen hebben laten maken.
- De piek in de vertalingen wordt gevolgd door een piek in de internationale voorstellingen. In het artikel van Merijn Rengers in het Theaterjaarboek 2003 wordt deze piek (1997 en 1998) benoemd.
- Het beeld van 2004 is uiteraard onvolledig, omdat er naast de vertalingen waar het TIN bij betrokken is geweest ook nog vele andere vertalingen zullen volgen. Er is toch voor gekozen om deze aantallen wel mee te nemen in het onderzoek, om zoals eerder gememoreerd het gat tussen het einde van dit onderzoek en de continuering van de dataverzameling door het TIN zo klein mogelijk te houden.

4.4 Vertalingenbeleid TIN

Naast de presentatie van de cijfermatige activiteiten van het TIN tot slot van dit hoofdstuk nog enige woorden over het vertalingenbeleid van het TIN.

Door de instelling van een redactiecommissie heeft het keuzebeleid van het TIN duidelijk aan transparantie gewonnen. Op de website van het TIN zijn inmiddels terug te vinden wie er in de redactiecommissie zitten en aan welke criteria een voorstel tot vertaling moet voldoen:

- Alleen de vertaling van oorspronkelijk Nederlandstalige toneelstukken wordt financieel ondersteund. Vertaling van anderstalige stukken naar het Nederlands komt niet in aanmerking voor ondersteuning.
- Oorspronkelijk Nederlandstalige stukken moeten bij voorkeur reeds in Nederland opgevoerd zijn.
- Er moet belangstelling uit een of meer landen bestaan voor de vertaling van een stuk of voor een auteur. Er hoeft geen garantie te zijn dat een stuk daadwerkelijk gespeeld gaat worden.
- Boven titeling van een voorstelling wordt niet financieel ondersteund vanuit het Vertaalfonds.
- Vertaling naar de Engelse, Duitse of Franse taal geniet de voorkeur boven vertaling naar andere talen. Een aanvraag voor een andere taal dan voornoemde drie wordt echter wel behandeld, waarbij gekeken wordt naar de kansrijkheid van opvoering van een stuk.
- De toneeltekst is niet eerder naar de doeltaal vertaald.
- Reeds vertaalde teksten komen niet in aanmerking voor financiering uit het Vertaalfonds.

De Factsheets met informatie over de diverse auteurs werden reeds lange tijd gebruikt. Maar pas sinds enige tijd worden deze actief ingezet, en wordt er gebruik gemaakt van de mogelijkheden van het internet als instrument om deze factsheets ook beschikbaar te stellen aan geïnteresseerden.

Bij de verdeling van de middelen hanteert het TIN een onderverdeling tussen A-auteurs en B-auteurs. Verzoeken tot vertaling van de auteurs uit de eerste categorie worden vrijwel altijd gehonoreerd. Verzoeken tot vertaling van de auteurs uit de tweede categorie worden wat meer afgewogen in de redactiecommissie. Deze gehanteerde lijst is echter niet statisch en verandert met enige regelmaat.

Steeds meer wordt het beleid op maat gesneden. Zo wordt op dit moment op een aantal opkomende auteurs ingezet, omdat de redactiecommissie van mening is dat een investering in die auteurs tot een maximale spinoff kan leiden. Zo is het werk *Cloaca* van Maria Goos op dit moment bijzonder populair en zijn er binnenkort naast de Duitse en Spaanse vertaling ook vertalingen in het Italiaans en het Engels. Ook werk van Hans van den Boom en Esther Gerritsen lijkt goed aan te slaan.

Op zo'n moment kan door het beschikbaar stellen van vertalingensubsidies op een relatief goedkope manier zo'n auteur "in de markt gezet worden." Een vrij logisch proces, dat binnen andere circuits (bijvoorbeeld de muziekindustrie) zeer gebruikelijk is. Het investeren in veel doelgerichte goedkope vertalingen heeft naar alle waarschijnlijkheid meer kans van slagen dan het investeren in een enkele chiquere vertaling in boekvorm. Die vertalingen kunnen beter worden

overgelaten aan de uitgeverijen, en gezien de grote hoeveelheden die er reeds op de markt verschenen zijn lijkt dat goed te lukken. Investeren in de relaties met de (buitenlandse) uitgeverijen is wel een noodzaak, omdat er anders een te grote afhankelijkheid ontstaat van de markt.

Hoofdstuk 5: Conclusies

- Het programma Toneel in Vertaling blinkt niet uit in helderheid. Een mooie doelstelling, maar een doelstelling waarvan niet te bepalen is of deze ook daadwerkelijk behaald is. Een tastbaar resultaat is het verschijnen van 34 vertalingen in elf jaar. Daarmee is het beoogde doel van drie vertalingen per jaar gehaald. Over een ander doel, het gespeeld krijgen van de teksten, is minder te vermelden. De vertalingen zijn verspreid, maar een overzicht van de daadwerkelijk bereikte doelgroep is niet aanwezig en ook niet te achterhalen. Het aantal van negen vervolgvactiteiten van de 23 Nederlandse stukken is te mager om de extra middelen te rechtvaardigen.
- De keuze voor de te vertalen titels komt niet volgens heldere criteria tot stand. Uit de gesprekken kwam een beeld naar voren van een bijna ad hoc-achtige beslissing van een individuele medewerker welke titel er in de reeks werd uitgebracht. Recentelijk is hierin wel het nodige veranderd en ziet een redactiecommissie toe op de selectie van het te vertalen werk.
- De activiteiten anders dan de vertoningen lijken geen aanwijsbare vervolgvactiteiten te genereren. Het lijken voor het grootste deel op zichzelf staande activiteiten die niet leiden tot vervolgaanvragen voor voorstellingen. Slechts een enkele reading wordt vervolgd door een voorstelling in hetzelfde gebied. Het is de taak van de aanvrager van de subsidie om de subsidiegever op de hoogte te stellen van eventuele vervolgvactiteiten. Het TIN zou deze verplichting moeten opnemen in de subsidievoorwaarden.

Slotoverweging

Aan het einde van dit rapport volgt een kort fragment uit een lezing die de auteur van dit rapport heeft gehouden op 20 februari jongstleden aan de Toneelacademie in Maastricht.

Drieslag in export

Exporteer je een compleet product, een onderdeel van het product (halffabriekaat), of een idee voor een product. Jeremy Rifkin voorspelt in zijn *the Age of Access* dat in de toekomst het bezit van ideeën, formats en patenten daarop veel belangrijker wordt dan het bezit van concrete fysieke producten. Een en ander is in de televisiewereld al zeer gebruikelijk: het Nederlandse format van Big Brother betekent voor de beheerder van het format (Endemol) een kaskraker. Eyeworks bestaat bij de gratie van het bezit van formats. Eenieder die een format wil overnemen, dient de bedenker ervan te betalen. Ten dele is dit in de toneelwereld al een bekend verschijnsel, namelijk in het geval als het toneelteksten betreft. Bij gebruik van een bestaande tekst wordt als het ware het idee van de toneelauteur gebruikt. Een toneeltekst is uiteraard een uitwerking van een idee. Maar in nogal wat gevallen zal de tekst gebruikt worden als aanleiding voor een stuk, en niet noodzakelijkerwijs letterlijk worden gereproduceerd. Maar die export kan verder gaan. Door de levering van (een deel van het) personeel wordt – oneerbiedig gesproken – een halffabriekaat aan het buitenland geleverd, dat ter plekke wordt aangevuld om het tot een volwaardig product te maken. Het is tenslotte ook mogelijk om een gehele voorstelling (soms zelfs inclusief de festivalentourage) te leveren. Met de stijging van de “service” neemt ook het kostenplaatje toe. Een vertaling is vele malen goedkoper dan het tijdelijk verblijf van enkele makers in het buitenland, en zeker goedkoper dan het sturen van een heel gezelschap.

Bron: toneelteksten

Onder de term bron worden zaken verstaan als toneelteksten, dramaturgische dossiers, regieboeken, oftewel tastbare documenten die aan de basis van de toneeluitvoering liggen en die in het repetitieproces gebruikt worden. De bron is een fysieke uitwerking van de idee die aan de voorstelling ten grondslag ligt. De mate van detail kan uiteraard wisselen. Daarbij is er een onderscheid tussen de export van de originele bron en een bewerking van de originele bron. Om die export van de bron mogelijk te maken is een aanpassing op het origineel soms noodzakelijk. Er vindt in de meeste gevallen – letterlijk – een vertaalslag plaats.

Op de vraag of op dit onderdeel beleid te voeren is, is het antwoord bevestigend. Vertalingen kunnen los dan wel gekoppeld aan een concrete uitvoering gerealiseerd worden, en zijn relatief goedkoop. Alleen op het terrein van de export van het “Nederlandse” is het raadzaam pragmatisch te zijn. Door vertaling van het Nederlandse werk zal het onderdeel kunnen worden van het wereldrepertoire. In hoeverre het ook bijdraagt aan de profilering van de

Nederlandse toneelschrijfkunst hangt ten dele af van de mate waarin dat label “Made in Holland” aan de tekst gehangen wordt.

Makers: regisseurs en acteurs

Welke makers kunnen worden onderscheiden als exportabele component:

- Artistiek leider: in de afgelopen jaren is er een stijgend aantal artistiek leiders van Nederlandse bodem die voor gastregies naar het buitenland gaan (Johan Simons, Gerardjan Rijnders, Ivo van Hove, Theu Boermans e.a.)
- Een of meer acteurs: kan bijvoorbeeld dezelfde rol in meerdere landen spelen (Jochum ten Haaf als Vincent van Gogh, vervangen door andere Nederlandse acteur op Westend, Ruben Brinkman)
- Een combinatie van deze twee
- Alle makers, waarmee je toch uitkomt bij de uitvoering

In tegenstelling tot de bron zijn makers niet in een attachment of een envelop stoppen. Daar waar het geschikt voor export maken van een toneeltekst in de meeste gevallen slechts een kwestie van vertalen is, zal voor de export van de makers anders gehandeld moeten worden. Al was het alleen al dat een tekst gedweeër is om mee te werken.

Uiteraard zijn er wel mogelijkheden om de makers de grenzen over te laten gaan. De mogelijkheden zijn echter beperkter, en in veel gevallen zal het beleid hier bestaan uit het reageren op de vraag uit het buitenland. De buitenlandse gezelschappen zullen immers bereid moeten zijn om met de Nederlandse makers samen te werken. Uiteraard zijn er prikkels te geven, door in ieder geval de financiële barrière weg te nemen. Ook kan het buitenland goed geïnformeerd worden over de Nederlandse makers. En als dan een maker naar dat buitenland gaat, is het beschikken over een vertaalde toneeltekst mogelijk gewenst.

De uitvoering: totaalpakket

Niet een reis naar het kille noorden of het onherbergzame zuiden van Nederland, maar een optreden op een festival of in een regulier theater in het buitenland. Zo normaal als een optreden in het buitenland heden ten dage is, zo bijzonder was dat in de naoorlogse jaren. In het eerste theaterjaarboek wordt zelfs een aparte pagina aan dit optreden in Frankrijk gewijd. Maar met de toename van het aantal gesubsidieerde gezelschappen is er in de loop van de jaren een explosieve groei te zien in die buitenlandse optredens. In het artikel van Merijn Rengers in het theaterjaarboek van 2003 is een aantal interessante gegevens hierover terug te vinden. De enorme groei die hij ziet in het aantal uitvoeringen lijkt vrij logisch te verklaren: meer gesubsidieerde groepen en meer budget leiden tot meer activiteit.

Net als met de export van de makers is het ook bij de export van de uitvoeringen soms wachten op de uitnodiging uit het buitenland. Deze uitnodiging kan worden gestimuleerd door informatievoorziening en – net als bij de makers – door het wegnemen van mogelijke financiële barrières. In beleidsjargon wordt wel eens gesproken van vraagopwekkend beleid.

Voor die buitenlandse optredens zijn twee soorten entourages te benoemen: opgenomen worden in de reguliere programmering van een regulier theater, of onderdeel uitmaken van een festivalprogramma. Gezien de werkelijk ontelbare hoeveelheid festivals in de wereld is het schier onmogelijk om het beleid te richten op het bereiken van al deze festivals met het vraagopwekkend beleid.

Ten slotte

Door ontleding van het exportproduct toneel in drie hapklare brokken is geprobeerd aan te geven welk soort beleid mogelijk is. Daarbij is geconstateerd dat investering in vertaling van Nederlands werk aanbodgericht te benaderen valt, en dat zowel de makers als de uitvoeringen gezien de ermee gemoeide kosten veeleer afhankelijk zijn van vraagopwekkend beleid. De keuze voor de export van toneelteksten is de meest goedkope optie, en een van de weinige manieren waarmee niet gewacht hoeft te worden op een vraag uit het buitenland. Er kan dus redelijk autonoom worden gehandeld door het TIN in deze.

De vraag die net zo relevant is als de vraag hoe Nederlands toneel die landsgrenzen kan worden overgebracht is de vraag naar de behoefte. Is er wel behoefte bij toneelschrijvers om vertaald te worden, bij regisseurs om in het buitenland te werken, en bij gezelschappen om in het buitenland te spelen. Bij een bijeenkomst van onder andere toneelschrijvers uit kleine taalgebieden merkte een van de IJslandse schrijvers op: “ik hoef helemaal niet vertaald te worden. Alles wat ik

schrijf wordt in IJsland opgevoerd en daarmee zijn mijn ambities vervuld.” Een wijze les kan hieruit worden getrokken. Beleid dient te worden vastgesteld op basis van het ambitieniveau van de Nederlandse toneelsector en niet op het ambitieniveau van de beleidsmakers.